

Danuta Künstler-Langner

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

**Recenzja książki Bernadetty M. Puchalskiej-
-Dąbrowskiej pt. *Postać świętej Elżbiety Węgierskiej
w polskim piśmiennictwie religijnym epok dawnych,*
Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa,
Warszawa 2021, ss. 302.**

Książka Bernadetty M. Puchalskiej-Dąbrowskiej o wizerunkach świętej Elżbiety Węgierskiej (1207–1231) prezentuje najnowsze badania na temat życia i działalności „matki ubogich” w dawnym piśmiennictwie religijnym. Autorka przeanalizowała tę postać w najstarszych źródłach elżbietańskich oraz kronikach i wielu dokumentach normatywnych od średniowiecza do XVIII wieku. Uwzględniając teksty źródłowe oraz polskie i zagraniczne opracowania świętej Kościoła katolickiego, zrekonstruowała jej drogę duchową, zaangażowanie materialne i duchowe w pomoc chorym oraz charyzmat niezwyklej kobiety XIII stulecia. Elżbieta Węgierska, znana również jako Elżbieta z Turyngii, wybrała drogę miłosierdzia, fundując szpitale i ośrodki opiekuńcze. Sama też pracowała i pomagała chorym, stając się prekursorką walki o zdrowie najuboższych. Książka ukazuje w panoramiczny sposób biografię Świętej w kontekście religijnym i kulturowym. W wieku 14 lat Elżbieta, córka króla węgierskiego Andrzeja II i Gertrudy z Meran, poślubiła Ludwika, najstarszego syna langrafa Turyngii. Była szczęśliwą matką trojga dzieci, a wkrótce jako młoda wdowa (1227) wybrała drogę franciszkańskiego ubóstwa i całkowicie zaangażowała się w pracę dla chorych i najbardziej potrzebujących. Puchalska-Dąbrowska przytacza relacje pisane i dokumenty wskazujące na jej wybory, decyzje i postawy. Badaczka odwołuje się do tekstów religijnych, hagiograficznych i epistolografii. Wyłania się z nich obraz księżnej Turyngii jako kobiety niezależnej intelektualnie i świadomej trudności wynikających z podejmowanej działalności. Była ona kobietą wykraczającą poza ramy wyznaczonej

jej roli w europejskim społeczeństwie feudalnym. Elżbieta – *mulier sancta* i *mulier honesta* – odważnie wyrażała pragnienia społeczeństwa budowanego o zasady współpracy i odpowiedzialności. Książka pokazuje narodziny i atrakcyjność wzorca osobowego doskonałej tercjarki franciszkańskiej, popularyzowanego przez piśmiennictwo religijne do XVIII wieku. Omawia kult św. Elżbiety na terenach Polski i w Europie na tle przemian wrażliwości chrześcijańskiej, praktyki miłosierdzia i zapobiegania ubóstwu.

W rozdziale I: *Święta Elżbieta Węgierska – Biografia* autorka interpretuje wczesne źródła elżbietańskie – XIII-wieczne przekazy na temat Arpadówny. Znajdujemy tu wiele świadectw tekstowych, m.in. dokumenty fundacyjne i normatywne, kronikę Bertolda – *Gesta Ludovici* (ok. 1228), listy prywatne i związane z kanonizacją, a także sprawozdania jej czterech towarzyszek: Gudy, Izentrudy, Elżbiety i Irmingardy. Tekst *Libellus de dictis quatuor ancillarum S. Elisabeth confectus* prezentuje zeznania na temat jej podążania do świętości w okresie małżeństwa i wdowieństwa. Wśród listów warto wymienić korespondencję między Konradem z Marburga, spowiednikiem landgrafini, a papieżem Grzegorzem IX w związku z jej procesem kanonizacyjnym. Puchalska-Dąbrowska sięga do żywotów świętej: *Curial vita* Cezariusza z Heisterbach, narracji dominikanina Teodoryka z Apoldy zamieszczonej w *Złotej legendzie* Jakuba de Voragine, *Vita sanctae Elizabeth viduae* tzw. Anonimowego Franciszkanina. Źródła te inspirowały autorów późniejszych utworów hagiograficznych, egzemplów oraz tekstów religijnych, ukazujących św. Elżbietę jako „matkę ubogich”, pracującą w szpitalach i służącą cierpiącym. Autorka na podstawie wskazanych tekstów źródłowych rekonstruuje życiorys Elżbiety, jej dzieciństwo na zamku Wartburg, atmosferę i kulturę dworską tego miejsca, rozwój intelektualny, pogłębianie języka niemieckiego i łacińskiego, a także częste oddawanie się modlitwie i praktykowanie pobożności prywatnej. W kontekście *Wypowiedzi czterech służących* (1235) Elżbieta postrzegana była jako nadmiernie skromna, gardząca dworską etykietą i życiem swojej sfery. W biografii pobożnej landgrafini nie zabrakło informacji na temat udanego okresu małżeńskiego i dobrego porozumienia z mężem Ludwikiem, co miało wpływ na jej zrozumienie roli rodziny w społeczeństwie i pomoc potrzebującym wsparcia. Gdy Turyngia zmagiała się z klęską głodu w 1226 roku, Elżbieta za zgodą męża zdecydowała o podarowaniu zboża mieszkańcom księstwa. Autorka skupiła się również na roli Konrada z Marburga, kierownika duchowego Świętej, którego pobyt na zamku Wartburg miał wpływ na kształtowanie potrzeb religijnych

Elżbiety i Ludwika. W świetle analizowanych dokumentów, relacji i najnowszych biografii landgrafini to osoba postępująca według przykazania miłości służebnej. Puchalska-Dąbrowska przytacza m.in. bullę kanonizacyjną papieża Grzegorza IX z 1 czerwca 1235 roku, w której ukazano „matkę ubogich” jako okazującą litość opuszczonym i oddającą swój majątek na rzecz ubogich. Przedstawiono ogromne dzieło fundacyjne Elżbiety, wymieniając np. szpital p.w. św. Marii Magdaleny w Gotha, Eisenach, placówkę przy zamku Wartburg i lecznicę w Marburgu p.w. św. Franciszka z Asyżu, przejętą po jej śmierci przez zarząd zakonu krzyżackiego w Jerozolimie. W świetle analizowanych trzynastowiecznych źródeł tekstowych uznać można Świętą za prekursorkę prac na rzecz ochrony zdrowia najuboższych. Jej patronia medyczne – ochronki, szpitale i sierocińce zwiastowały erę nowych placówek społecznych powszechnej opieki zdrowotnej, wykraczające znacznie poza ówczesne obowiązki władczyni.

W Rozdziale II: *Święta Elżbieta Węgierska w piśmiennictwie religijnym polskiego średniowiecza* autorka analizuje kult św. Elżbiety Węgierskiej i reprezentowany przez nią model świętości kobiety aktywnej, który okazał się bardzo atrakcyjny dla ówczesnych kobiet najwyższej warstwy społecznej. Przywołano manuskrypt kroniki Zakonu Braci Mniejszych Jordana z Giano (1262), biografię zawartą w wierszowanym zbiorze *Passionale* (XIII w.) popularyzowanym przez zakon krzyżacki, a także odpisy żywotów z domów franciszkańskich. Postać księżnej Turyngii wpisała się w średniowieczne narracje hagiograficzne. Puchalska-Dąbrowska sięga do żywotów polskich księżnych, m.in. świętej Kingi i świętej Jadwigi Śląskiej, w których znajdujemy opowieści o Elżbiecie i jej drodze do świętości. Liczne cytaty z przywoływanych tekstów urozmaicają rekonstrukcję kultu Świętej, np. relacja przekazania żebra Elżbiety dla opactwa cysterskiego w Trzebnicy zawarta w biografii Anny, synowej św. Jadwigi. Badaczka rozwija w tym rozdziale zakres transmisji wzorca władczyni pełnej miłosierdzia i akceptującej ubóstwo. Wskazuje na naśladowące taki model życia czcicielki Elżbiety, m.in. bł. Jutę z Chełmży (1220–1260) i bł. Dorotę z Mątów Wielkich (1347–1394). Obie kobiety realizowały podobną wrażliwość duchową i realizowały postulat ubóstwa. Autorka wskazuje na drogi popularyzacji ideałów ascezy i miłosierdzia. Pod piórem Jana z Kwidzyna Dorota to kobieta gardząca doczesnością podobnie jak Elżbieta oraz mistyczka konsekwentnie realizująca drogę do świętości. Jednakże na popularność księżnej Turyngii w duchowej kulturze średniowiecza wielki wpływ miała *Złota legenda* Jakuba de Voragine i zawarty w niej tekst o św. Elżbiecie. Autorka

dokładnie przyjrzała się literackiemu wizerunkowi Świętej, którego transmisja do różnych gatunków piśmiennictwa religijnego rozpowszechniła tę postać i utrwaliła w świadomości chrześcijan jako wzorzec osobowy matki, dobrej chrześcijanki i świeckiej franciszkanki. Jak stwierdza Puchalska-Dąbrowska, to właśnie powstała w środowisku dominikańskim łacińska kompilacja hagiograficzna, przekładana następnie na języki wernakularne, wykreowała wizerunek św. Elżbiety – „matki ubogich i szpitalniczki” na kolejne stulecia. Postać ta słynąca z dobrych uczynków oraz sprawczyni cudów doskonale wpisywała się w epokę katedr i powolnego, ale konsekwentnego dojrzewania społeczeństwa do działalności na rzecz członków wspólnoty. Legenda o władczyni Turynii pod piórem Voragine zyskuje nowe cele parenetyczne – ukazuje osobę niekonsekwentną na drodze do świętości. Dominikański autor włączył do opowieści również dzieła i uczynki męża Elżbiety, który współkreował wizję doskonałości ich obojga. Puchalska-Dąbrowska porównując średniowieczne źródła opowieści o Świętej, a także cykle ikonograficzne, np. witraże i dzieła rzeźbiarskie, analizuje zaproponowany przez Voragine model świętości dostępny dla wszystkich, niezależnie od płci i roli społecznej. W tej części książki znajdujemy również trzynastowieczne kazania dominikanina Peregryna z Opola. Dzięki tym tekstom postać Elżbiety miała kształtować wrażliwość wierzących na kwestie udanego małżeństwa, służby ubogim i oddania się Bogu poprzez codzienne uczynki. Puchalska-Dąbrowska analizuje formy perswazji dawnych kazań Peregryna z Opola w kontekście stosowanej topiki biblijnej i ówczesnych konwencji biograficznych.

W rozdziale III omówiono postać św. Elżbiety Węgierskiej w polskim piśmiennictwie religijnym XVI–XVIII wieku. Profesorka Puchalska-Dąbrowska wskazała na wiele tekstów wpisujących się w nurt potrydenckiej odnowy Kościoła, włączając refleksję na temat roli kobiet w kształtowaniu potrzeb duchowych i promowaniu świętości. Przeanalizowała wizerunek Elżbiety w *Żywotach świętych Starego i Nowego Zakonu...* Piotra Skargi, który przez wiele lat przybliżał postać Świętej – czułej matki oraz miłośniernej i hojnej wdowy, dystansującej się wobec przepychu swojego dworu w Turynii. Autorka włączyła do rozważań również *Kroniki trzech zakonów...* Marka z Lizbony (1610), *Żywoty świętych...* Albrychta Stanisława Radziwiła, *Miasto uspokojenia serc ludzkich* Michała Olszewskiego, *Rok niebieski...* Jana Nadasiego, *Niebo sprawiedliwym...* Aleksandra Dowgiały, teksty modlitewne, apokryficzne, kazania i popularyzowane w środowiskach klasztornych narracje o postaciach realizujących cnoty chrześcijańskie. Bogata baza tekstowa i wnikliwa

analiza porównawcza sprawiają, że czytelnik ma panoramiczny wgląd w rozwijane na terenie Rzeczypospolitej wzorce świętości do XVIII stulecia. Puchalska-Dąbrowska często cytuje wskazane utwory, co jest bardzo pomocne w poznaniu klimatu epok rozwijających duchowość i ideały doskonałości w życiu konsekrowanym i świeckim. Elżbieta jako patronka Trzeciego Zakonu św. Franciszka była postacią często pojawiającą się na kartach piśmiennictwa religijnego. Autorzy widzieli w niej bohaterką atrakcyjną, która dzięki swojej energii i determinacji przekonywała do podejmowania niecodziennych wyzwań. Z dzisiejszego punktu widzenia przekraczała granice społeczne, stanowe i zawodowe. Jako czynnie działająca opiekunka i pielęgniarka miała świadomość ryzyka swojej posługi w dobie pandemii i chorób wykluczających ludzi ze społeczeństwa, np. trądu. Świadectwo dwórki Izentrudy potwierdza fakt, że landgrafini osobiście zajmowała się trędowatymi. Puchalska-Dąbrowska szczegółowo rekonstruuje wizerunki świętej tercjarki w dawnych tekstach, zwracając uwagę na propagowane wzorce życia ludzi naśladujących Chrystusa, możliwe do realizacji w przestrzeni świeckiej. Walorem tej dobrze napisanej książki jest porównawcze spojrzenie na modele świętości i ideały duchowe Europejczyków poszukujących wspólnych dróg do dobra. Przytaczane są podobne wzorce świętości tamtych czasów, m.in. Małgorzaty Szkockiej i Brygidy Birgersdotter. W książce ukazano cnoty Elżbiety, jej oddanie życiu małżeńskiemu, a równocześnie kontemplacyjnemu. Rozwijały je staropolskie kazania. Badaczka przytacza *Kazanie na dzień św. Elżbiety wdowy* Fabiana Birkowskiego, nadwornego kaznodziei Władysława IV Wazy. Dominikanin ukazywał ważne dla księżnej wartości: pracę dla ludzi niskiego stanu, szacunek dla chorych i cierpiących, sprawiedliwość i skromność. Były one popularyzowane w Europie poprzez przewodniki duchowe, m.in. *Drogę do życia pobożnego* Franciszka Salezego, sięgającego do typu duchowości elżbietańskiej. Autorka wymienia różnego typu dzieła narracyjne promujące postawy ubóstwa i świętości na co dzień, np. parenetycznie ukształtowaną *Drogę przed Bogiem śmierć świętych* (1698) Jana Morawskiego, w którą Elżbieta wpisana jest jako silna kobieta potrafiąca przezwyciężyć przeciwności i wybierająca Bożą miłość – *caritas*. Zaprezentowano po raz pierwszy tak szeroki korpus dzieł z wizerunkami św. Elżbiety w piśmiennictwie epok dawnych – druki, relacje, zeznania, kazania, opowieści, legendy, ukazujący jej postać i rozkwit kultu Świętej na terenie chrześcijańskiej Europy.

Ważną częścią książki są aneksy wskazujące na średniowieczną bazę źródłową niezbędną do nakreślenia wizerunku Świętej. Czytelnik znajduje tu treść

Dokumentu fundacyjnego szpitala św. Marii Magdaleny w Gotha (ok. 1223), List o śmierci św. Elżbiety anonimowego autora (1231), *Wypowiedzi czterech służących*, towarzyszek księżnej (1235), a także franciszkański *Żywot świętej Elżbiety* z XIV wieku. Teksty te przełożyła na język polski Bernadetta Puchalska-Dąbrowska i są to pierwsze polskie tłumaczenia wskazanych źródeł. Monografia rzetelnie rekonstruuje wizerunek Świętej utrwalany w piśmiennictwie epok dawnych, ale również jest opowieścią o heroicznej i pracowitej księżnej, która nie wahała się poświęcić majątku i życia dla najuboższych, często wykluczanych ze społeczeństwa z powodu stanu zdrowia. Jest to pierwsze w Polsce, tak obszerne opracowanie tematu i fenomenu duchowości elżbietańskiej w Europie do XVIII wieku. Autorka książki ukazała „matkę ubogich” jako ówczesną lekarzkę i opiekunkę, ale także reprezentantkę niezależnych i odpowiedzialnych kobiet oraz hojnych fundatorek. Odbiorca monografii dowiaduje się, w jakich warunkach pracowała księżna Turyngii, jakie pokonywała przeszkody i w jaki sposób kształtowała swoje otoczenie. Walorem książki jest piękny język, przejrzysta architektura treści i umiejętność nawiązywania kontaktu z czytelnikiem.

Biogram

Danuta Künstler-Langner, profesor dr hab., pracownik w Instytucie Literaturoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Specjalizuje się w literaturze i kulturze XVII oraz XVIII wieku. Publikacje z zakresu literatury staropolskiej, teatru, emblematyki i religijnej poezji okresu baroku. Autorka książek: *Idea vanitas, jej tradycje i toposy w poezji polskiego baroku* (1993; 1996), *Człowiek i cierpienie w poezji polskiego baroku* (2000; 2002), *Anioł w poezji baroku. Dzieje postaci w kulturze dawnej Europy* (2007; 2011).

ORCID: 0000-0001-6545-7050